Akıl Yolu

ABAY KUNANBAYULI

Hazırlayanlar
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN
Dr. Baktiyar BUTEYEV

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2340
EDEBÎ ESERLER: 1179

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-960-2

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Cihangir Demir

Baskı: Pelikan Basım Matbaa ve Ambalaj Sanayi Tic Ltd Şti
Kayabaşı Mah. Ulubatlı Hasan Cad. Nu: 2H, İç Kapı Nu: 19
Başakşehir-İstanbul
Tel: (0212) 613 79 55
Sertifika Nu: 40619

İstanbul - 2025

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN: 20 Eylül 1972 yılında Mersin'e bağlı Gülnar ilçesi, Tırnak köyünde dünyaya geldi. İlköğretimini Gülnar ve Adana'da çeşitli okullarda tamamladıktan sonra, 1987 yılında Gülnar Endüstri Meslek Lisesi Yapıcılık Bölümü'nden mezun oldu. 1992 yılında İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu ve Malatya'ya öğretmen olarak atandı.

Üç yıl öğretmen olarak çalıştığı bu dönemde, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamladı.

Kasım 1995-Ağustos 1998 arasında, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı.

Ağustos 1998 yılında görevinden istifa ederek Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın finanse ettiği, Calalabatskiy Kommerçeskiy Enstitüsü, Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nde (Kırgızistan) öğretim görevlisi olarak göreve başladı. 1999-2000 eğitim-öğretim yılında, Abay Devlet Üniversitesi Batı Dilleri Fakültesi, Türkoloji Bölümü'nde (Almatı/Kazakistan) görev yaptı.

2000-2001 eğitim-öğretim yılından Şubat 2007'ye kadar Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde bulunan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancılara Türkçe Öğretimi Bölümü'nde okutman olarak çalıştı. Bu dönemde (Şubat 2002-Kasım 2006) Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkoloji Ana Bilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamladı.

Şubat 2007-Ağustos 2009 tarihleri arasında Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde, öğretim görevlisi olarak "Türk Dili Tarihi", "Eski Türkçe", "Türkiye Türkçesi Fonetiği", "Dilbilim" dersleri verdi.

2009 yılında, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak göreve başladı. Hâlen aynı birimde profesör ve ana bilim dalı başkanı olarak görev yapmaktadır. "Adbilim", "Bugünkü Kıpçak Türkçesi Grameri I-II (Kazakça, Kırgızca)", "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri", "Türk Lehçeleri Metin İncelemeleri (Özbekçe)" dersleri vermektedir. Ellinin üzerinde bilimsel makalesi ve üç kitabı bulunmaktadır.

Dr. Baktiyar BUTEYEV: 13 Şubat 1987 yılında Kazakistan'ın Akmola vilayetine bağlı Atbasar ilçesi, Baygara köyünde dünyaya geldi.

2008 yılında L. N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi, Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2005-2015 yılları arasında Kazakistan'daki ve yurt dışındaki arkeoloji-folklorik çalışmalara katıldı. Temmuz 2010'da Çin Halk Cumhuriyeti Gansu ilinde "Folklorik Araştırma"; Ağustos 2015'te Rusya, Tıva Özerk Cumhuriyeti, "Kızıl-Kuragino Uluslararası Arkeoloji Araştırma" grubunda yer aldı. 2011'de L. N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Türkoloji Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 2011-2012 arasında lisede tarih öğretmeni ve 2013-2014 yıllarında L. N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Türkoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev aldı.

2014 yılında T. C. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından verilen "Türkiye Bursları"nı kazandı. 2014-2019 yılları arasında sürdürdüğü doktorasını Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı'nda "Kazak Şâir Şakarim ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı tez çalışmasıyla tamamladı.

2022 yılının Eylül-Ocak ayları arasında E. A. Buketov Karagandı Millî Üniversitesi Arkeoloji, Etnoloji ve Vatan Tarihî Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev aldı.

2023 yılının Ocak-Ağustos ayları arasında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsüne misafir araştırmacı olarak davet edildi.

2024 yılından itibaren Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi'nde "Kıdemli Araştırma Görevlisi" ünvanıyla, "Genç Bilim İnsanı" programı kapsamında görev yapmakta ve "Abay'ın Gakliya Kitabı'nın Çağdaş Yorumu ve Rusçaya Çevirisi" adlı projeyi yürütmektedir. Yaklaşık otuz bilimsel makalesi ve bir kitabı bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 9
АБАЙТАНУ КӨКЖИЕКТЕРІ 12
ÖN SÖZ 14
GİRİŞ 16
Abay (İbrahim) Kunanbayulı (1845-1904) 16
Abay Adının Kökenine Dair 18
Tuğrul Abayulı (1875-1934) 22
Abay'ın Gakliya (Kara Sözler) Kitabı ve Türkçeye Çevirileri Üzerine 24
Gakliya Nüshaları Hakkında Genel Bilgi 25
Mürseyit Nüshası'na Dayalı Türkiye'de Yapılan Çalışmalar 27
Tuğrul Nüshası'na Dayalı Bu İlk Çalışmaya Dair 28
TRANSKRİPSİYON TABLOSU 32
Akıl Yolu 33
1'inci 35
2'nci 43
3'üncü 47
4'üncü 51
5'inci 53
6'ncı 57
7'nci 59
8'inci 61
9'uncu 63
10'uncu 65
11'inci 67
12'nci 69
13'üncü 71
14'üncü 73
15'inci 77
16'ncı 81
17'nci 85

18’inci 87
19’uncu 89
20’nci 91
21’inci 93
22’nci 97
23’üncü 99
24’üncü 103
25’inci 107
26’ncı 109
27’nci 113
28’inci 117
29’uncu 121
30’uncu 123
31’inci 125
32’nci 129
33’üncü 131
34’üncü 135
35’inci 139
36’ncı 143
37’nci 147
38’inci 149
39’uncu 153
40’ıncı 157
41’inci 165
ORİJİNAL METİN 168
KAYNAKÇA 213
TIPKIBASKI 216
EKLER 218

TAKDİM

İnsan ne melektir ne de şeytan; ancak, ruhuna ve tabiatına, yani hilkatine uygun bir eğitim almazsa şeytanlaşmaya daha müsaittir. Ailede başlayan eğitim, okulda devam eder. Bu eğitimin bütün insanları melekleştiremediği, daha açık bir dille söylemek gerekirse erdemli bireyler hâline getirmekte yetersiz kaldığı gözle görülen bir gerçektir. Bütün bireylerin, aile ve okuldan aldıkları eğitimin yanında, mensubu oldukları toplumu temsil etme makamına ulaşmış fikir ve sanat adamlarından beslenmeye de ihtiyaçları vardır. Bu, "beslenme eğitimi"dir ve ömür boyu devam eder.

Kazak halkını temsil etme makamına ulaşmış en büyük fikir ve sanat adamı hiç şüphesiz ki Abay Kunanbayulı'dır. Abay, elinizdeki eserini hayatının son dönemlerinde (1890-1898) kaleme almıştır. Çok çeşitli ve zengin kaynaklardan elde ettiği bilgi ve kültür birikiminin ürünü olan bu eserinde, Kazak halkına erdemli olmanın yollarını göstermeye çalışmıştır.

Bireyleri şeytan değil, melek yapacak vasıfları kırk bir bölümden meydana gelen eserinde tek tek sıralamış ve tahlil etmiştir. Eserin başında iyi bir insan olmanın zorlukları üzerinde duran Abay, çekememezlik hastalığının ısrarla üzerinde durmuştur. Bu hastalığa en başta dikkat çekmesi, çekememezlik hâlinin bireyleri kemiren en yaygın bir virüs olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci bölümde eğlenceyi sarhoşluğa benzeten yazar, eğlenceye dalan kişilerin işinden gücünden, akıldan uzaklaşacaklarını ve gaflet içinde yaşayacaklarını haber vermiştir. Abay, bu istenmeyen davranışların Kazak halkında yaygın olduğunu çok kez gözlemlemiştir.

Yazar, doğruluğu hemen hemen herkes tarafından onaylanmış olan atasözlerini eleştirmekten, yanlış olduklarını söylemekten

çekinmemiştir. Atasözlerini Kazak halkının "ruh aynası" olarak gören Abay, "Bir günlük ömrün bile kalmışsa öğleye kadar mal kazan.", "Mallının yüzü aydınlık, malsızın yüzü çarık.", "Mal kazanan erin günahı olmaz." şeklindeki atasözlerinin; Kazak halkının huzur, eğitim, doğruluk, bilim için değil de mal için kederlendiğini ortaya koyduğunu söylemekten çekinmez. Eserin başka bir yerinde, "Hayat sadece canın bedende olması mıdır?" diye sorar. Öğrenme arzusunu kaybetmeyi ölüme denk gören Abay, insanın hiç ara vermeden öğrenmeye devam etmesi gerektiği kanaatindedir. Buna, imanı öğrenmek de dâhildir. Burada da "Tanrı'nın affetmeyeceği günah yoktur." şeklindeki atasözüne sığınmayı onaylamaz. Akıl ve düşünme kavramları üzerinde ısrarla duran Abay, yiğitliği de "kişinin kendini hesaba çekmesi" olarak tarif eder. Akıllı kişinin; her gün değilse bile haftada bir, hiç olmazsa ayda bir kendini hesaba çekmesi gerektiğini belirtir. Parayı her şey olarak görmekle para kazanmak istemenin aynı şey olmadığına dikkat çekmek isteyen yazar, önce para kazanmak, sonra Arapça ve Farsça öğrenmek gerektiğini belirtir. Abay, "Aç bir kişinin başında akıl, kendinde ar ve ilme sevda nasıl olsun?" diye sorar. Bu fikriyle de "Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası / Dostunun yüz karası düşmanının maskarası" diyen Mehmet Akif Ersoy'la kanaat birliği içinde görülür.

Yazarın akıl, irade ve gönlü münakaşa ettirdiği bölüm, kanaatimizce eserin omurgası durumundadır. Bu münakaşayı, Tanrısallığın gönülde (kalpte) bulunduğunu bildirerek tamamlar. Bu açıklamasıyla, Allah'ın gönülde tecelli ettiğini söyleyen ve bunun için de gönlü her türlü kirden, pastan arındırmak gerektiğini haber veren mutasavvıflara yaklaşır. Abay, bir mutasavvıf olmamakla birlikte, böylece Kazak halkına gönüllerini arındırma tavsiyesinde

bulunmuş olur. Kulluğun Allah'a layık olması gerektiğini söylemesi de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Zaten elimizdeki eseri de baştan sona kadar Allah'a layık kul olmayı tavsiye etmekte ve ruhu arındırmanın yollarını göstermektedir.

Abay, sözlerini âdeta eserin bir özeti olarak, hiçbir amacı olmayan insanın en kötü insan olduğunu söyleyerek tamamlar. Eserin kırk bir bölümden oluşması bir tesadüf müdür, bilemiyorum. Ancak baştan sona kadar okuduğum zaman Abay'ın, bu eseri "Kırklar"ın mesajlarını günümüz şartlarına uyarlayarak vermek isteyen "kırk birinci" olma arzusunun veciz bir ifadesi olabileceğini düşündüm.

İyi ve erdemli insan olmaya çalışmak, insanlar için bir görev değil haktır. Erdemli olmanın yollarını gösteren, sadece Kazak halkının değil bütün Türk halklarının ve hatta bütün insanların ruhunu besleyecek bu eseri Türkiye Türkçesine kazandıran Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN ve Dr. Baktiyar BUTEYEV'i kutluyorum. Kitap ve yazar(lar)ı, okunmakla şeref kazanır. Türk dünyasının el kitaplarından biri olması gerektiğine gönülden inandığım bu kitabın okurunun çok olmasını temenni ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet TEMİZKAN

Ege Üniversitesi, TDAE

АБАЙТАНУ КӨКЖИЕКТЕРІ

Абай әлемі – біртұтас қазақ әлемі. Біздің халық руханиятта бек лайық биік тұғырын иемденген сайын Абай хакімнің болмыс-бітіміне, әулиелік жаратылысына, оның ақындық мектебіне, ізбасар, рух таратушы шәкірттеріне деген назар ұлғая бермек. Жас ғалым Бақтияр Бутеев Абай мен Шәкерім шығармашылығын жаңа қырынан танытуға өз үлесін қосып жүр. Оның 2024 жылы түрік тілінде Анкарадан шыққан Шәкерім Құдайбердіұлы туралы кітабы соның айғағы.

Бақтияр Бутеев Абайдың қарасөздерін 41 деп алыпты. Ол өз тұжырымын Абайдың Әйгерімнен туған баласы Тұрағұлдың 1925 жылы жазып қалдырған, архивтен алған қолжазбасын мұқият оқу арқылы жасайды. Бақтияр оның есімін Тұғрұл деп келтірген. Мұның бәрі негізсіз емес. Ол өз концепциясын Тұрағұл Абайұлы және Мүрсейіт Бікеұлы қолжазбаларын салыстыру арқылы саралайды.

Неге қырық бір сөз? Қазақ “Қырықтың бірі Қыдыр” дейді. Абай өзінің туған халқына ақындық құт қонған, әулие-пайғамбар болып жіберілген ілім иесі, магиялық сөз иесі екенін анық білген. Қарасөздердің реттік орны туралы кейінгі кезде Асан Омаров өз тұжырымын ұсынған болатын. Абайтану ілімі жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Парсы, шағатай тілдерін, төте жазуды білетін жас мамандар артық етпейді. Бақтияр Бутеев өткен ғасыр қолжазбаларын кириллицаға түсіргенде бірқатар сөздер өзгеріп кеткеніне нақты дәлел келтіргені кисынға қиғаш келмейді. Мысалы: “инанмаққа салмаса”, “мастың айыққан кезіндегі”, “күндік өмірің болса, түстік мал жый”, “құры” (бос деген мағынада) деп келетін дұрыс пайдаланылған сөздер мәтінде басқаша өзгеріп кеткенін көрсеткен, мұнысы дұрыс пайым. Бақтияр қарасөздерінің аудармаларын бірнеше нұсқада салыстырып қараған. Ол қазақ, орыс, түрік тілдері арқылы талдау жасайды. Мәтіндерді ғылыми тұрғыдан, таблица арқылы талдайды. Мұның бәрі инемен құдық қазғандай қыруар жұмыс. Сонымен қатар Бақтияр Бутеев ұсынған қарасөздерді оқып отырғанда, мен сол топырақтың тумасы ретінде айтарым, Абайдың сөз

қолданыстарындағы ерекшеліктері біздің жақтың ауызекі болсын, әдеби болсын сөз саптауынан аумай қалған. Яғни, Бақтияр Тұрағұлдың қолжазбасын дәл, дұрыс оқып отыр дегім келеді. Оның Тұғрұл есіміне келсек, Абай өз балаларын Зікәйіл, Мекайыл деп атаған ғой. Оны Турағұл, Тұраш деп те атайды. Бақтияр Бутеев потенциалы мол жас ғалым. Оның бұдан бөлек алдағы ғылыми ізденістері мол нәтиже береді деп сенемін.

Айгүл Кемелбаева

жазушы,

“Дарын” Мемлекеттік жастар сыйлығы,

“Айбоз” Ұлттық сыйлығының лауреаты

ÖN SÖZ

On dokuz-yirminci yüzyıl Türkistan'ının ve özelde Kazak millî kültürünün en önemli sembollerinden olan düşünür, şair, yazar, devlet adamı Abay Kunanbayulı, her vesileyle Kazakistan'da coşkuyla ve heyecanla anılmaktadır. 2025 yılı, Abay'ın doğumunun 180. yıl dönümü olması münasebetiyle Kazakistan'da, Türk dünyasında ve dünyanın pek çok ülkesinde bir sıra etkinlikle kutlanmaktadır. Bu etkinlikler aracılığıyla onun mirası, Kazaklara ve diğer halklara tanıtılmakta ve nesiller onun ruhuyla terbiye edilmektedir.

Bu etkinlikler çerçevesinde biz de, varlığı bilinen ancak daha önce üzerinde ciddi bir araştırma yapılmamış Tuğrul Nüshası'nın son kısmı (3. Bölüm) olan *Gakliya* kitabını bilim dünyasına kazandırmak istedik. Tuğrul; Abay'ın Äygerim adlı eşinden 1875 yılında doğan ilk çocuğu olup, zeki ve kavrayışı yüksek kişiliği dolayısıyla bizzat Abay'ın 1889 yılından başlayarak onun vefat ettiği 1904 yılına kadar tedrisatından geçmiş ve övgülerine mazhar olmuş bir kişidir. Bununla birlikte, Abay'ın eserleri halka Abay'ın kâtibi olan Mürseyit'in istinsahlarıyla yayılmıştır. Muhtar Avezov'un Abay'ı her yönüyle herkesten daha iyi tanıyan Tuğrul'u halka tanıtma düşüncesi, Tuğrul'un 1928'de "halk düşmanı" ilan edilmesiyle sekteye uğramış; buna bağlı olarak, Tuğrul ve onun kaleminden çıkan nüsha (Tuğrul Nüshası) halk ve araştırmacılar tarafından - istemeyerek de olsa- görmezden gelinmiştir.

Abay'ın mirasını günümüz insanlarına ulaştıran Mürseyit Nüshaları ise ifade etmek gerekir ki o kadar da mükemmel değildir. Gerek istinsah sırasındaki yanlış ve eksikler ve gerekse bu nüshanın Arap harflerinden Kiril harflerine geçirilişi sırasında yapılan okuma hataları hiç de az değildir. Dolayısıyla Kazakistan içinde ve dışında,

bu nüsha esas alınarak yapılan çalışmalar, doğal olarak nüshanın eksik ve yanlışlarını taşımaktadır.

Bu durum fark edilerek elinizdeki çalışmanın kaynağı olan Tuğrul Nüshası, Dr. Baktiyar Buteyev tarafından orijinal töte yazısından (Kazakça için kullanılan Arap harfli yazı) titizlikle yeniden okunmuş; kontrolleri de Prof. Dr. Zeki Kaymaz, Prof. Dr. İbrahim Şahin ve Dr. Öğr. Üyesi Ragıp Muhammed tarafından yapılmıştır. Burada yer alan Abay'ın *Gakliya* kitabının Türkiye Türkçesine çevirisi de çok daha sağlam olan bu yeni nüshaya dayanmaktadır.

Tahminen 1925-1927 yılları arasında istinsah edilen Tuğrul Nüshası'nın yeniden okunmasıyla elde edilen bu yeni varyantın, Abay'ın mirasını çok daha doğru bir şekilde gelecek nesillere ulaştıracağına inanıyoruz. Zira Tuğrul Nüshası ile Mürseyit Nüshası karşılaştırılarak, 43 sayfalık *Gakliya* kitabı bölümünde 200 civarında hata tespit edilmiştir ki, bu sayıdaki hata Abay'ın düşüncelerini günümüz insanlarına aktarmada ciddi bir zaafiyet oluşturur niteliktedir.

2025 yılı, Abay'ın doğumunun 180. yıl dönümü olmakla birlikte Tuğrul'un doğumunun da 150. yıl dönümüdür. Aynı zamanda bu çalışmayla yeniden hayat bulan Tuğrul Nüshası'nın da yazılışının 100. yılıdır. Kutluyor ve bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyoruz.

Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN - Dr. Baktiyar BUTEYEV

İzmir- Astana

GİRİŞ

Abay (İbrahim) Kunanbayulı (1845-1904)

Abay Kunanbayulı, 1845 yılında, günümüzde Doğu Kazakistan'da bulunan Abay eyaletinin Abay ilçesinde Cengiztav Yaylası'nda doğmuştur. Orta cüz içinde bulunan Arğın boyunun Tobıktı aşiretine mensuptur. Babası Hacı Kunanbay, annesi Ulcan Hanım'dır.

Eğitim yaşına geldiğinde babası Kunanbay'ın açmış olduğu Ekitam Medresesi'ne gider. On yaşına geldiğinde, Semey'deki Ahmet Rıza Medresesi'ne devam eder. Medresenin son yılında, Semey'deki Prihodskaya adlı Rus mektebine giderek üç ay kadar öğretim görür. Babası, kendi yerine yönetici olarak yetiştirmek için, 13 yaşına geldiğinde Abay'ı mektepten alır. Bir süre babasının yanında küçük işlerle uğraşan Abay, sonraları daha ciddi işlerle de ilgilenir. Bu dönemde Abay, halkını yakından tanır; onların örf-âdetlerini, davranış biçimlerini, ilişkilerini, eğlencelerini, hüzünlerini, dert ve tasalarını, iyi-kötü yönlerini vb. bu süreçte gözlemler. 1866 yılında, 21 yaşındayken seçime girer ve "bolus" (idareci) olarak seçilir. On iki yıl yöneticilik yaptıktan sonra, idarecilik işini terk ederek edebiyatla ilgilenir ve ömrünün sonuna kadar düz yazı ve şiir yazmakla meşgul olur. 23 Haziran 1904 yılında Cidebay'da hayata gözlerini yuman Abay, burada toprağa verilmiştir.

Küçüklüğünden itibaren edebiyata büyük ilgisi olan Abay, annesinden ve ninesi Zere'den dinlediği masal ve efsanelerle büyür. Abay, medresede Arapça ve Farsça dersleri alır. Firdevsî, Nizamî Gencevî, Sâdî-i Şîrâzî, Hafız, Ali Şîr Nevâyî, Fuzûlî vb. klasik Doğu edebiyatı temsilcilerini okur. Kazak şiirinde aruzu ilk kullanan şair olur. Bununla birlikte, halk edebiyatı ürünleriyle de yakından ilgilenerek Türk ve Fars halk efsanelerini severek okur. 1860'tan sonra kendi kendine Rusçasını geliştirir. Aleksandr Puşkin, Mihail

Lermontov, İvan Krılov, İvan Turgenyev gibi ünlü Rus edebiyatçılarının eserleriyle tanışır. 1870 yılında Petersburg'dan sürgüne gelen genç devrimci Yevgeni Mihayelis (1842-1913) ile tanışarak dost olur. Bu kişinin vasıtasıyla ulaştığı kitaplar üzerinden sistemli bir okuma yapar. Rusça kaynaklar aracılığıyla Batı kaynaklarından da beslenir. Lord Byron, Johann Wolfgang von Goethe gibi Avrupalıların şiirlerini okur. Fırsat buldukça kitaplar okumakla meşgul olan Abay, Rusya'daki siyasi ve toplumsal olayları yakından izler. 1880'li yıllarda, Mihayelis gibi sürgün gelen Nifont Dolgopolov ve Aleksandr Leontyev isimli demokratlarla tanışır.[1] Yöntecilik yıllarında yurdunu yakından gözlemleyen şair, halkının hastalıklarını tedavi etmek için daha çok hiciv nitelikli eserler verir. Eserleri özetle şunlardır.

Destanlar: Masğut ('Mesut'), Eskendir ('İskender') ve Äzim Ängimesi ('Azim Hikâyesi') isimli tamamlanmamış üç destanı vardır.

Şiirler: Hem klasik Doğu hem de modern Batı tarzında yaklaşık 200 şiiri bulunmaktadır. Kendi yazdıklarının dışında, bazıları nazîre bazıları ise tercümedir.

Kitaplar:

Gakliya Kitabı: 1890-1898 yılları arasında, modern Batı edebiyatındaki deneme tarzında yazdığı ve 41 bölümden oluşan nesir kitabı.

Kitab-ı Tasdik: 1899-1901 yılları arasında, hayatının son döneminde kaleme aldığı dinî-felsefi nitelikli eseri.

[1] Muhtar Avezov, "Kazak Halkının Ulı Akını", *Abay (İbrahim Kunanbayev) II,* Almatı: Cazuşı, 1986, ss. 172-194.

Akıl Yolu

1 інші

(200) (1) қазақдың бірінің бірінэ қаскүнем болмағының: бірінің тілэуін бірі тілэсбэй(2)тұғының, ырас сөзі аз бола(тұ)ғының, қызмэткэ таласқыш бола(тұ)ғының (3) джалқау бола(тұ)ғының сәбәбі не? әмбэ ғаламға белгілі данышбандар әлдэ (4) қашан байқаған, әрбір джалқау кісі қорқақ мақтаншақ кэлэді (5) әрбір арсыз джалқаудан сұрамсақ, өзі тойұмсыз, тыйұсыз, (6) өнэрсіз, эшкімгэ достығы джоқ джандар шығады, мұның бәрі (7) төрт айақды малды көбүйтэмінен басқа ойының джоқтығынан, эгэн (8) сауда, өнэр, ғылым, солар сэкілді нәрсэгэ салынса бұлай болмас (9) эді, әр бір мал іздэгэн: малым көб болса, өзімдікі дэ, балаларым да (10) малды болса экэн дэйді, ол мал көбүйсэ малшыларға бақтырмақ (11) өздэрі эткэ, қымызға тойұб, сұлұуды джайлаб, джүйрікді (12) байлаб, отырмақ, әгэр қыстаұу тарлық қылса, арызы джэткэнгэ не (13) сыйы өткэндік байлық ұызмэтінен, бірэудің қыстауын сатыб алмақ (14) эбдэб алмақ тартыб алмақ: ол қыстауынан айрылған джәнә бірэугэ тійісбэк (15) йә болмаса орынсыздығынан элдэн кэтбэк, әрбір қазақдың ойы осы (16) осылар бірінэ бірі досдық ойлай ала ма? кэдэй көб болса (17) ақысы кэм болар эді, малдан айрылғандар көбүйсэ қыстауы босар эді (18) дэб, мэн ананы кэдэй болса экэн дэб, ол мэні кэдэй (19) болса экэн дэб ішімізбен қас сағындық, әр бэрдэн соң (20) сыртымызға шықды джауласдық, дауласдық, партийаласдық, осұндай (21) қасдарға сөзім өтімді болсұн, джәнә эбдэб мал джыйұға күшүм джэтімді (22) болсұн дэб, бийлэккэ таласдық, сонан соң нэ момұнның баласы (23) бөтөн джақға шығыб мал іздэмэйді, эгэн сауданың кэрэгі джоқ (24) болды, өз басын өзі, осұндай таласбэнен кісі көбэйтэміз (25) дэб партийа джыйғандардың бүгүн бірэуінэ эртэң бірэуінэ кэзэк(26)бэнен сатады да

1'inci

Kazakların birbirine karşı kötü niyetli olmasının, birinin istediğini diğerinin istememesinin, doğru sözünün az olmasının, baş olma kavgasına düşmesinin ve tembel olmasının sebebi nedir? Dünyaca meşhur bilginler öteden beri bilirler: Her tembel; korkak, övüngen olur. Her arsız tembelden dilenci, açgözlü, yüzsüz, beceriksiz, hiç kimseye faydası olmayan insanlar çıkar.

Tüm bunlar, "Dört bacaklı malı çoğaltayım"dan başka bir düşüncesinin olmamasındandır. Ekim-dikim, alım-satım, sanat ve bilim gibi şeylerle ilgilenseydi böyle olmazdı. Mal peşinde koşan herkes, "Malım çoğalsın, zengin olayım, çocuklarım da olsun!" der.

Mal çoğalınca çobanlara güttürürler. Kendileri etle, kımızla, dilberleri sarmakla, çevresindekilere yüğrük atlar hediye etmekle meşgul olurlar. Eğer kışlağı dar gelirse, sözü geçen ya da saygınlığı olan birinin gücünden faydalanarak insanların kışlağını satın alır; ya öyle böyle ya da zorla alır. Kışlağından ayrılan ise, başka birine musallat olur ya da yeri olmadığından obadan uzaklaşır. Her Kazak'ın aklı fikri bunlardadır.

Böyleleri birbirine dostluk besler mi? "Fakir çok olursa kazancı az olur, malcılıktan vazgeçenler çoğalınca kışlakları boşalır." diye; ben, onun fakir olması için, o da benim fakir olmam için içimizden kötülük besleyip durduk. Sonrasında ortaya düştük, birbirimize düşman olduk, davalaştık, hizipleştik. "Böylesi düşmanlara sözüm geçsin, yine yavaş yavaş mal toplamaya gücüm olsun." diyerek, baş olma kavgasına düştük.

Böyle olunca da uysal insanların çocukları, başka ellere gidip mal peşine düşmez. Ekim-dikimin, alım-satımın gereği kalmaz. Bu gibi çekişmelerle "İnsan toplarız." diye parti kuranlar, bugün birine yarın başka birine kendilerini sırayla satar